

Anarşizm ve Din: İslam ve Anarşizm

Alişan Şahin

10.02.2015

“Ne ararsan bulursun, derde devadan gayrı”

İslam ve Anarşizm ilişkisine tarihsel ve kültürel bir izlekte yaklaşma denemesi yaparsak – İslam coğrafyasındaki tarikatların halleri, tarihi vaka’alar ve olguların tespiti manasında – aslında yukarıda gördüğümüz tablodaki Hristiyan tarikatların ve düşünürlerin duruşlarından öz olarak farklı bir tabloyla karşılaşmayız.

Hristiyanlığın yaygın yorumunun aksine İslam, kutsal kitabının ve hatta en ortodoks mezheplerinin bakış açılarında dahi Allah ile Kul arasına hiç bir aracı kabul etmez. Temel prensip olarak bu konulduğunda, kültürel bir gerçeklik olarak dahi bir ruhban sınıfının varlığı İslam coğrafyasında her daim tartışmalara açık ve meşruiyeti sorgulanan bir konumda olmayı zorunlu kılar.

Yöntem açısından işaret etmekte yarar umduğum mevzu şudur: Bahse konu olacak sufi ve derviş gruplarının yaşadığı dönem, sosyal şartlar ve zihniyet (kültür ve örf-adet vb.) dünyasının göz önünde bulundurularak verilecek anekdotların değerlendirilmesinin uygun algılama modunu oluşturacağı kanısındayım. Dönem itibarı ile (12.yy. ile 16. Yy. arası ve kısmen sonrası) ticaret yolları üzerinde olan bir kaç kent hariç, Mezopotamya, Anadolu ve Kuzey Afrika’da insanlar çoğunlukla kabilevi cemaat yapıları içinde yaşamaktaydılar. Zihniyet dünyalarına o günün gözüyle intibak etmek lazım gelir. Herhangi bir tarihsel döneme bakıldığında, bugünün zihniyet dünyası ve algılama biçimlerinin mümkün olduğunca bırakılarak, mevcut döneme, dönemin koşullarına bugün yeni bir redrospektifle bakılmasını becermek hakikat algılamalarımızda yeni kavrayış biçimlerinin doğmasına vesile teşkil edecektir. Elbette kast ettiğim bugünün ön-yargılarından (ön-yargıdan muradım, bugünün kültürü, bilgisi ve yaşam içinde özne olarak var olan tek’i var eden halidir. Mesela dil ve onu kullanma biçimlerini de bu ön-yargı kavramına dahil ediyorum) tamamen kurtulmak değildir. Bu imkansızdır ve böyle bir şeyi talep etmek özneyi eylemsiz kılar. Kastettiğim olası bir anlama çabasının (hakikati bütünüyle yakalama değil, hakikate biraz daha yaklaşma – yaklaşma mesafelerini hesap etmek imkan dahilinde değildir-) hakikati açık edebilecek olanakları bir nebze de olsa yakalamasıdır.

Yaygın kabilevi (Osmanlı öncesi ve Osmanlı süresince büyük oranda otarşik olan) cemaat yapılarının – Antropolojinin ve özellikle “Anarşist”

sosyal antropolojinin çıkarımlarından iz sürerek anlayabileceğimiz gibi – büyük oranda efendisiz cemaatler olduklarını tahmin edebiliriz. Savaşların, ticaretin etkisiyle ve dinsel temayülle hareket etme ameliyesinde olan müslüman kesimin (seyahati ve bilgi edinmeyi önemli bir dini faaliyet olarak gören hadisler ve bu konuda tartışmasız aynı fikirde olan tüm İslam düşünürleri dikkate değer bir mobilizasyonun düşünsel nedenidir) mobilize olmaları, kentlerdeki toplumsal çeşitliliği arttıran önemli faktörlerdir. Bu aynı zamanda kentlerde sermaye biriktirme, mal ve dünya işlerine önem verme ameliyesini tetikleyen (bu konuda en önemli engel daima Fütüvvet teşkilatları ve Anadolu’da özellikle Ahilik olmuştur) bir konjonktürün varlığını açık kılar. Derviş hareketleri buna ve bunun kurum-sallaşmasına karşı bir direniş ve İslam’ın özünü savunma olarak ortaya çıkar. Bu dünyaya değil, Allaha sığınmayı salık vererek oldukça sağlam fikri ve manevi zemin kurar. Kendini bu dünyada uhreviyata adayan, bu toplumun reddi olarak, toplum içinde rahatsızlık veren bir ur ya da yara ve vicdan olarak kurar.

Bu tavrın kendisi bize anlamın aktarımında yaşanması büyük ihtimalle mümkün problemlerin İslam alimlerinin farkında olunduğunun bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır. Kur’an’ın doğru anlaşılması ve anlatılması İslam tarihi boyunca tüm alimlerin kaygılarının başında gelmiştir.

Hristiyanlığın yaygın yorumunun aksine İslam, kutsal kitabının ve hatta en ortodoks mezheplerinin bakış açılarında dahi Allah ile Kul arasına hiç bir aracı kabul etmez. Temel prensip olarak bu konulduğunda, kültürel bir gerçeklik olarak dahi bir ruhban sınıfının varlığı İslam coğrafyasında her daim tartışmalara açık ve meşruiyeti sorgulanan bir konumda olmayı zorunlu kılar. Dolayısıyla bu konumlanışlarını değişik şekillerde açıklamak ve meşru kılmak durumunda kalırlar. Mevzu eski metinler, kutsal kitaplar olduğunda; bu metinleri anlama ve yorumlama biçimleri her zaman tartışma konusu olmuştur. Farklı anlama ve farklı yorumlama halleri insanın kültürel bir varlık olarak sübut bulan varlığından hareketle makul karşılanması gereken bir haldir. Bundan dolayıdır ki her fikri ve dini varoluşun belki de tarihselliğine mana veren, birçok kollara ayrılarak bu varlığını devam ettirmesi olmuştur. Bu farklılık aslında o fikre çoğunlukla zenginlik katan bir şeydir de.

İslam söz konusu olduğunda evvela Kur’an’dan başlanmalıdır. Kur’an ilahi Kelam’dır. Kelam olması ve yazıya geçirilmesi nisbeti ile İslam ta-

rihinde birçok tartışmalar vuku bulmuştur. O Peygamber Hz. Muhammed'e Vahiy yoluyla kalbine doğan bilgidir. Bu ise çeşitli şekillerde vuku bulmakta; rüya, doğrudan hitab ve özellikle Cebrail'in çeşitli ayetleri okuması ve bildirmesi yoluyla tecelli ediyor. Burada önemli olan ve vurgulanması gereken, "bu bilginin hiç bir müdahaleye uğramadan doğrudan meleke ve peygamber aracılığıyla kelimeler olarak insanlara ulaşmış olmasıdır. Kur'an'ın nüzul etmesinde Peygamber ve cebrail sadece araçlardır. Bu manada Kur'an ayetleri *saf ilahî bilgiyi temsil* eder."¹ İlahî kelimeler olan ve bir çok sevice ezberde tutulan ve kayda alınan Kur'an ayetlerinin korunması, o zamanın bazı İslam alimlerinde bir problem olarak algılanmıştır; Bu Kur'an alimlerinin bazılarının, yazıya geçirdikleri Kur'an ayet ve surelerini "yanlış anlaşılırım ve yanlış ifade etmiş olabilirim kaygılarıyla" vefaatlerinden önce **yaktıkları** bilgisini verir Kur'an ve Hermenotik üzerine yazan bir yazar.² Bu tavrın kendisi bize **anlamanın aktarımında** yaşanması büyük ihtimalle mümkün problemlerin İslam alimlerinin farkında olduğunu bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır. Kur'an'ın doğru anlaşılması ve anlatılması İslam tarihi boyunca tüm alimlerin kaygılarının başında gelmiştir. Bu meyanda İslam alimlerinin en önemli çalışmaları "metin" analizi ve verilen metni destekleyecek rasyonel verileri bulma ve tefsir etme üzerine olmuştur. Kanımca bu alanda en değerli ve derin Kur'an okumaları yapan ve O'nun önemli ayetlerini didik didik ederek açıklama yoluna giden alim İbn Arabî olmuştur. Bu minvalde yazı boyunca bazı Kur'an ayetlerine ve hadislerle dikkat çekeceğim. Allah'ın her yerdeliğine, her şeye kadim olduğuna ve ondan gizli hiç bir şey olamayacağına vb. dair ayetler ve hadisler, (bunlar dinin gereği olarak yapılması ve olunması gereken hallere gönderme yapan kendin olmak, birikim yapmama, nefsinin yok etme vb. gibi önermelerdir) önemli şahsî ve toplumsal hallere gönderme yaparlar.

"0, evvel ve âhîr, zahir ve bâtındır. O her şeyi bilir." (Hadid, 57/3) açıklaması **"Allahım! Sen evvelsin, senden önce olan yoktur; sen âhîrsin, senden sonra da hiçbir şey yoktur. Sen zâhîrsin, senden daha açık ve üstün olan yoktur; sen bâtînsin, senden daha gizli ve senden öte hiçbir şey yoktur..."** (Müslim, Zikir 61; Tirmizî, Da'avât 19)

"Nereye dönersen dön, Allah'ın yüzü oradadır" (Kur'an 2:115)

¹ Ali Bulaç, İslam Düşüncesinde Din-Felsefe Vahiy-Akıl ilişkisi, s.42-43 İz yay. İstanbul 1995

² Düccane Cündioğlu, Kur'an'ı Anlama'nın Anlamı : Hermenotik Bir Deneyim (I)

İmam-ı Azam, “*El-Vasıyye*” adlı kitabında Kur’an’ın özünün manası olduğunu belirterek şöyle diyor:

İmam Caferi Sadık aynı zamanda Sünni Hukukun kurucusu İmam Azam-ı Hanife’nin de hocasıdır. Hem İsmaililer, hem de oniki imamcılarca ve sünnilerce de saygı gören bir alim olarak dikkati çeker.

“Kur’an-ı Kerim’in Allah’ın kelamı, sıfatı, vahyi ve O’nun indirmesi olduğunu, zatının ne aynı ne de gayrı olduğunu ikrar ederiz. Belki Kur’an-ı Kerim gerçekten mushaflarda yazılan, lisanlarda okunan, kalblerde mahfuz bulunan fakat buralara hulul etmeyen bir sıfatıdır. Harfler, hareketler, kağıt, yazı bunların hepsi yaratılmıştır. Çünkü bunlar, kulların işleridir. Allah’ın kelamı ise yaratılmış değildir. Çünkü yazı, harfler, kelimeler ve ayetlerin hepsi kulların ihtiyacına binaen Kur’an okumaya birer alettir. Allah’ın kelamı ise kendi zatı ile kaimdir. Ancak Allah’ın kelamının manası ise bu ayetler vasıtasıyla anlaşılır.”

Ortodoks İslami akımların bir kısmı (ibahi – antinomian olmayan) dahi genel prensipleri itibarı ile de Anarşizme yakın bir duruş sergiler. Kur’an’ın iyi bir hermonitik okumasının bu durumu daha da açık kılacağı kanaatindeyim ben. Nitekim İbn Arabi’nin ve bir nebze de Mevlana’nın böyle bir kapıda yüzyıllarca önce girmemize zemin hazırladıklarını söylemek mümkündür.

Sufi tarikatları, hareketleri ya da düşünce hareketleri silsile yoluyla kendilerini Hz. Muhammed’e bağlarlar (Tarikat silsilelerini Hz. Adem, Hz. Musa ve Hz. İsa’ya bağlayanlar da vardır ki İslam fikriyatı açısından Hak Peygamberler olarak görülüyor olmalarından hareketle yanlış da değildir) ve esas olarak yolları Hz. Ali’den geçer. Ve bunun için ilk Kur’an’ın Batın-i manasına düşünsel ve iman olarak gönderme yaparken Hz. Muhammed’in “Ben ilmin şehri, Ali onun kapısıdır” sözünü temel alırlar. Hz. Ali’nin sözleri, yaşamındaki deneyimlerinden elde edilen faziletlerinin toplandığı “*Naḥcül Belagā*” adlı kitabı Sufiler için önemli bir esin kaynağı olmuştur. Önemli hadis aktarıcısı olan Ebuzer Giffari, Veyssel Karani ilk Sufiler olarak anılmayı hak edenlerdir. Bundan sonrakilere ise Tabi’ün denmektedir. En önemlilerinden biri Hasan Basri’dir ki “bu dünyaya yeni gelmiş gibi ve öbür dünyaya hemen gidecekmiş gibi yaşa” sözüyle ünlüdür. Hz. Hasan’ın Kur’an’ın Batını yorumunun öğretilerini yaptığı söylenir. Batını yorumculardan diğer ikisi; Davut el-tai ve en önemlisi İmam Caferi Sadık’tır. İmam Caferi Sadık aynı zamanda Sünni Hukukun kurucusu

İmam Azam-ı Hanife'nin de hocasıdır. Hem İsmaililer, hem de oniki imamcılarca ve sünnilerce de saygı gören bir alim olarak dikkati çeker. Burada İmam Caferi Sadık'ın çağdaşı Kadın sufi Rabia Eladaviye'yi (ö.801) de eklemekten geçmeyelim.³

Bu tasavvufi oluşların manasını dünya hayatı ve öbür dünya'ya dair tasavvurların açıklamasıyla manalı kılmak mümkün. Tasavvuf bu dünyada insanın nasıl yaşaması ve ne olması gerektiğini söyleme ve uygulama eğiliminde olan bir düşünce ve hareket olarak tasavvur edilebilirken, öbür tarafa ve Allah'a dair, doğru insanın bir bütün olarak nasıl olması gerektiğini de tasavvur eden bir haldir. Tasavvuf tarihi bir varlık kaygısının ve oluşun peşinden koşan ve kendi olmak ve kendini aşmak ve özgürlüğünü kazanmak için koşan insanların arayışının hikayesidir. Aslında Tasavvuf, bugünden bakıldığında bile, bir yol arayışı ve bu yol için kendinden geçip aşka koşan ve yolda ve yola önem veren evrensel insanı (İnsan-ı Kamil) arayan bir hal olarak görünür. Bu arayışa yön veren bir başka saik ise Allah korkusudur. Bu korku'nun nasıl bir korku olduğu ise tartışmalara açıktır. İşte bu yol'a bakıldığında devamlı surette karşılaşılan hem insan tekine özgü problemler, hem de cemaat içinde bulunma durumundan hareketle ortaya çıkan cemaat-birey ilişkisinden kaynaklanan problemler, tasavvuf içindeki bir çok durumu ve insanların konumunu belirleyen bir hal olarak ortaya çıkmıştır.

³ Seyyed Husseyn Nasr, *The Garden of Truth, the Vision and Promise of Sufism, Islam's Mystical Tradition*. S.166-172. Harper one, 2007.

Anarşist Kütüphane

Alişan Şahin
Anarşizm ve Din: İslam ve Anarşizm
10.02.2015

08.05.2022 tarihinde şuradan alındı: itaatsiz.org

tr.anarchistlibraries.net